

JAK SE LIŠÍ JAZYK GUARANÍ OD ČESKÉHO JAZYKA?

Eva Valchářová

Současné indiánské jazyky

Mgr. Vendula Hingarová

26.12.2008

Téma této seminární práce jsem si vybrala z důvodu, že guaranijština nepatří mezi světově proslulé jazyky, i přesto, že je to jeden ze dvou oficiálních jazyků, kterými se mluví v Paraguayi. V následujících řádcích se budu snažit odpovědět na otázku: Jak se liší jazyk guaraní od českého jazyka nebo-li jaká má specifika guaranijština oproti češtině. Budu se zabývat původem jazyka, zmíním odkud tento jazyk pochází, proč se nazývá zrovna *guaraní* a co tenhle název vyjadřuje. Dále se budu věnovat fonologii guaranijštiny, morfologii a syntaxi. Poté přejdu na používání a výskyt jazyka a nakonec v práci uvedu příklady z guaranijštiny a jejich překlad do češtiny.

Původ guaranijštiny

Co se týká původu jazyka, guaranijština patří do jazykové skupiny tupí-guaraní, do jedné z osmi rodin kmene tupí do které patří asi 40 jazyků. Zatímco čeština je západoslovanský jazyk patřící mezi slovanské jazyky do indoevropské jazykové rodiny. Guaranijština je jedna z úředních řečí státu Paraguay. «El guaraní paraguayo es hablado por casi la totalidad de la población del país (94%), éste depende generalmente de la ubicación urbana o rural de los hablantes, siendo variable el grado de pureza y de riqueza del léxico»¹. Mluví jím asi 4 miliony osob, což je třetina obyvatel mluvících česky když zahrneme české občany žijící v cizině – emigranty. Pro asi 2 miliony lidí je guaranijština mateřský jazyk, hlavně v Paraguayi, na jihu Brazílie, na severovýchodě Argentiny a v bolivijském Chacu. Je to domorodý jazyk guaranijců, původních obyvatel. V období předkolumbovské Ameriky se obvykle používal lidmi, kteří bydleli na východě Andských Kordiler, směrem od Karibského moře až po Río de la Plata, jeho ústí – povodí řeky Amazonky a jejích přítoků, tzn. Paraguay, Uruguay a Paraná. O původu, nebo-li kolébce jazykové rodiny tupí-guaraní se pouze

¹ <http://www.educar.org/Kunumi/>.

spekuluje. «Nejrozšířenější názor vychází z obecně přijímaného kritéria, které kolébku jazykové rodiny klade do místa s největším počtem dialektů příslušné rodiny na co nejmenším území, a pro tupí-guaraní označuje za tuto oblast Mato Grosso mezi řekami Gíparaná (Machado) a Aripuaná»². Guaranijsci tradičně nazývají svůj jazyk jazykem *ñe'engatú* (habla preciosa – překrásná řeč) nebo *abá ñe'é* (habla del hombre – řeč člověka). Guaranijsština dala původ spoustě dialektů jako např. carioca, el tupí, el cario a el caribe...

Rozlišují se 3 druhy guaranijstiny, které jsou mezi sebou téměř nesrozumitelné:

- 1) misionářská nebo jezuitská
- 2) guaranijsština mluvená guaranijscema
- 3) guaranijsština paraguayská nebo moderní

Ad 1. Misionářskou guaranijsčinou se mluvilo v oblasti a v době vlivu jezuitských misíí (poslání) v letech 1632 a 1767, definitivně zmizela v r. 1870. Z té doby zůstaly napsány důležité dokumenty.

Ad 2. Kmenová guaranijsština zahrnuje dialekty mluvené 5 nebo 6 etnikami uvnitř paraguayského území, které jsou ohraničeny zeměpisně: *Tapieté, Paí Tavyterá, Katueté o Chiripá, Mbyá, Xetá, Kaiwá y Aché Guayakí*.

Ad 3. Paraguayskou guaranijsčinou mluví téměř celé obyvatelstvo Paraguaye – asi 90%, závisí to hlavně na umístění obyvatel, jestli žijí ve městě nebo na vesnici, na bohatosti slovní zásoby.

V hlavním městě a městských centrech se mluví tzv. *jopará*, «což je jméno jednoho typického pokrmu z mnoha přísad a vyjadřuje přesně to, o co jde: „směs“»³. Jopará je tzv. směs španělštiny a guaranijstiny, kdy mluvčí volně přechází z jednoho jazyka do druhého. Jopará přijímá španělské slova do gramatické struktury a časoměru guaranijstiny. Jopará obsahuje více španělských slov než čisté guaranijstiny.

² Zajícová, Lenka. „Jazyky a lingvistika v Paraguayi“. *Slovo a slovesnost*, 2003, roč. 64, č. 1., s. 40.

³ Zajícová Lenka. Op. cit., s. 47.

Ortografie

Po conquistě a odstranění negramotnosti díky jezuitům v jednotlivých komunitách se používala latinka a španělská ortografie pro přepis guaranijštiny. Jezuita Antonio Ruiz de Montoya zdokumentoval jazyk ve svých dílech *Tesoro de la lengua guaraní*, což je slovník guaranijsko – španělský, *Catecismo de la lengua guaraní* – gramatika guaranijštiny a *Arte y Vocabulario de la lengua guaraní* – gramatická příručka a slovník španělsko – guaranijský. Ortografie se standartizovala až nedávno a v roce 1950 byla přijata oficiálně Congresem guaranijského jazyka v Montevideu tzv. *supra* – která se aktuálně používá pro výuku jazyka v Paraguayi.

Fonologie a fonetika jazyka

Guaranijština rozlišuje 33 fonémů / hlásek, 12 z nich jsou samohlásky a 21 souhlásky, zatímco čeština rozlišuje 10 samohlásek (5 krátkých a 5 dlouhých), 27 souhlásek a 3 dvojhlásky.

Samohlásky v guaranijštině:

Ze 12 samohlásek v guaranijštině je 5 ústních, 5 nosních, 1 hrdelní a 1 hrdlonosní.

a

Silná hlavní, nebo-li centrální ústní samohláska. Stejná jako španělská samohláska "a".

ã

Silná hlavní nosová samohláska. Podobná španělské samohlásce "a", ale je vydávána zároveň ústy a nosem.

e

Silná přední ústní samohláska. Stejná jako španělská samohláska "e".

- ě** Silná přední nosní samohláska. Podobná španělské samohlásce "e", ale je vydávána zároveň ústy i nosem.
- i** Slabá přední ústní samohláska. Stejná jako španělská samohláska "i".
- ī** Slabá přední nosní samohláska. Podobná španělské samohlásce "i", ale je vydávána zároveň ústy i nosem.
- o** Silná zadní ústní samohláska. Stejná jako španělská samohláska "o".
- ō** Silná zadní nosní samohláska. Podobná španělské samohlásce "o", ale vydávána zároveň ústy i nosem.
- u** Slabá zadní ústní samohláska. Stejná jako španělská samohláska "u".
- ū** Slabá zadní nosní samohláska. Podobná španělské samohlásce "u", ale vydávána zároveň ústy i nosem.
- y** Slabá centrální hrdelní samohláska. Podobná německé samohlásce "ü" nebo francouzské "u", způsobená stažením hrdla.
- ÿ** Slabá centrální hrdelní nosová samohláska. Podobná "y", ale vydávána zároveň ústy i nosem⁴.

Samohlásky v češtině

V češtině máme 5 základních samohlásek – a, e, i, o, u. Rozlišujeme typy samohláskových systémů, kdy se poloha jazyka při vyslovování samohlásek může zakreslit do tzv. čtyřúhelníku nebo trojúhelníků, přičemž český systém je trojúhelníkový.

Souhlásky/Consonantes v guaranijštině

V guaranijštině se rozlišuje 21 souhlásek, z nichž 8 jsou tzv. plovizy, 5 frikativy, 1 afrikát, 1 aproximant, 2 vibranty a 1 sykavka. V češtině se vyskytuje 27 souhlásek mezi kterými se také jako v guaranijštině můžeme setkat s plovizy, afrikáty, frikativy, vibranty, aproximanty a navíc také s nazály a laterárními aproximanty.

⁴ <http://es.wikipedia.org/wiki/Ava%C3%B1e%27%E1%BA%BD#Graf.C3.Ada>.

Morfologie

V guaraništině se ve větě používají slovní druhy: podstatné jména, zájmena, slovesa, příslovce, spojky, citoslovce a dále přičestí a postpozice. V guaraništině se na rozdíl od češtiny rody ani pády nepoužívají. Také se nepoužívá člen určitý. Další rozdíl mezi těmito 2 jazyky je ten, že v guaraništině je třetí osoba stejná jak pro jednotné, tak pro množné číslo. Sloveso je v guaraništině shodné s podmětem v osobě a čísle, to samé platí pro češtinu. Existuje tzv. morfologická typologie jazyků, kdy se jednotlivé jazyky světa podle hlavních rysů jejich gramatické stavby dělí do jednotlivých skupin. Zatímco čeština, která patří mezi flektivní jazyky má rozvinuté časování a skloňování a jediná koncovka vyjadřuje více mluvnických kategorií, guaraniština je jazyk silně aglutinační, je polysyntetického nebo-li inkorporujícího typu. Ke slovu, které má funkci slovesa, se ke kořenovému morfému připojí velké množství přípon, které označují větné funkce. Díky tomu jedno slovo odpovídá celé větě. Např. "aKaraĩ Jagua" o "aJagua-Karaĩ" (rasco al perro nebo yo perro-rasco)⁵. V guaraništině se často používá tzv. *voseo*, kdy se v oslovení v druhé osobě jednotného čísla místo *tú* – ty, používá *vos*. Místo "tú hablas", se použije "vos hablás". Běžně se používá i v písemné podobě. U formálního i neformálního oslovení *vosotros* jako tykání více osobám zmizelo a místo toho se používá tvar *ustedes*. Ten se pojí u slovesa s třetí osobou množného čísla. V guaraništině se vyskytují 3 typy časování. Z nichž každé má 6 předpon. Pomocí těchto předpon se pozná typ časování. Např. v češtině se časuje takto: *miluji, miluješ, miluje*, kdy se základ slova mění podle koncovky a v guaraní: *Che ahaihu, nde rehaihu, ha'e ohaihu*,⁶ Je zde základ slova, který se mění pomocí předpony. Koncovky jsou na rozdíl od češtiny stejné. Přítomný čas v guaraništině nemá žádnou příponu, minulý používá příponu *kue* o *ngue* a budoucí používá příponu *rã*.

⁵ <http://es.wikibooks.org/wiki/Guaran%C3%AD/Gram%C3%A1tica/Verbos>

⁶ http://www.logosdictionary.org/pls/dictionary/new_dictionary.gdic.st?phrase_code=5059130

Syntax

Guaranijščina používá jednoduchou syntax. Co se týká slovosledu, v guaranijštině se používá systém S-V-O nebo O-V-S, čili podmět, přísudek, předmět nebo předmět, přísudek, podmět. I přesto, že pořadí ve větě používá strukturu S-V-O nebo O-V-S, pozice, která se týká podstatných jmen, sloves, příslovců a zájmen postrádá gramatický smysl. Jako v latině závisí na výběru času, ale nepostihuje význam slovesa. Kontrast, který existuje ve španělštině, např. mezi "un perro persigue un gato" a "un gato persigue un perro", se v guaranijštině uskuteční pomocí charakteristik podstatných jmen. V českém jazyce se užívá slovosled S-V-O, podmět, přísudek, předmět. Tento slovosled je velmi volný – flexibilní, řídí se tzv. aktuálním větným členěním.

Použití jazyka

Jelikož je jazyk guaraní jedním ze dvou úředních jazyků státu Paraguay, např. i paraguayská ústava z roku 1992 je vytvořena ve dvou provedeních – španělském a v guaranijštině. Díky této ústavě z roku 1992 byla guaranijščina uzákoněna jako druhý úřední jazyk. Z této ústavy vychází školní reforma, která má za cíl vychovat tzv. bilingvní národ. Většina dětí, které začínají chodit do školy mluví doma jen v guaranijštině a až těsně předtím než děti nastupují do školy, začínají s nimi rodiče mluvit i španělsky. Před vytvořením reformy byla celá výuka i materiály pouze ve španělštině. Nyní jsou učebnice napůl španělsky a napůl v guaraní. V guaranijštině se učí na všech typech škol. Reforma zajistila alfabetizaci národa v rodném jazyce – guaranijštině. Lidé se jím dorozumívají hlavně na venkově, ale i ve městech. Neslouží pouze jako řeč nízkých sociálních vrstev, ale také se využívá ve středních a vyšších vrstvách. Donedávna patřila guaranijščina jen do tzv. orální kultury. Knihy v tomto jazyce začaly být vydávány až v posledních třech čtvrtinách 20. století, i přesto je jich pořád málo. Velký problém spočíval v tvorbě učebnic pro základní školy, kdy autoři nevěděli, jak vyjádřit

velké množství odborných názvů v guaranijštině. Nejdříve proto napsali učebnice, kde byla spousta neologismů, kterým nerozuměli ani rodilí mluvčí. Nyní panuje rozepře dvou skupin jazykovědců, kdy jedna prosazuje vědecké guaraní a druhá hovorové. Běžní mluvčí používají hispanismy dávno začleněné do hovorového guaraní, jiní se snaží používat neologismy. Záleží na mluvčím, který si vybere mezi těmito variantami. Zatím se nepodařilo a není jisté, zda se vůbec podaří uskutečnit, aby všechny zákony a politická usnesení byly publikovány dvojjazyčně, aby nápisy na obchodech, úřadech byly dvojjazyčně, aby se začal vydávat alespoň jeden deník v guaranijštině (zatím v guaranijštině existuje max. jedna strana v novinách) a alespoň jedna televizní stanice byla v guaranijštině (prozatím existují pouze některé pořady v tomto jazyce, zbytek je ve španělštině). Co se týče ekonomiky, je třeba zdůraznit, že se dává přednost španělštině. To si uvědomuje i paraguayská mládež, a proto si myslí, že výuka v guaranijštině postrádá význam a nenajdou s tímto jazykem uplatnění na trhu práce. O první gramatiky guaranijštiny se zasloužili jezuitští a františkánští misionáři. V 80. letech 16. století františkán L. de Bolaños vytvořil první guaranijsko-španělský slovník. V 17. století napsal první gramatiku guaraní A. de Aragona. Později však byli jezuité vyhnáni a guaranijština se znovu začala využívat jen v ústním podání. V současné době se guaranijštinou zabývají M. A. Moríniga, N. Krivoshein de Canese, G. Corvalán. Z českých autorů např. Lenka Zajícová.

Resumen

En este trabajo que trata sobre el idioma guaraní traté destacar las diferencias entre la lengua guaraní y la lengua checa. Primero me ocupé del origen de las dos lenguas, subrayé que cada

lengua tiene distinto origen y por eso se difieren mucho. Luego me dediqué a la fonología de ambos idiomas. Gracias a las informaciones de varios recursos me di cuenta que hay un número similar de los fonemas en caso de la lengua guaraní y de la lengua checa pero ya que las dos lenguas son distintas, también los fonemas son distintas en cuanto al acento, etc. *En cuanto a la gramática hay que subrayar que existen diferencias como el que en checo tenemos 3 géneros mientras que en guaraní no hay ninguno pero por otro lado existen formas parecidas para ambas lenguas. Por ejemplo en lo que se refiere al verbo que es coincidente con el sujeto en la persona y el número igualmente lo vale en checo.* Hace falta destacar que los dos idiomas difieren mucho pero hay ejemplos en los cuales concuerdan.

Bibliografie:

Čeština [online]. Posl. úpravy 18.1.2009 [cit. 2008-12-28]. Dostupné na WWW: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ce%C5%A1tina>>.

Idioma guaraní [online]. Posl. úpravy 9.1.2009 [cit. 2008-12-28] . Dostupné na WWW: <<http://es.wikipedia.org/wiki/Ava%C3%B1e%27%E1%BA%BD#Graf.C3.Ada>>.

MERNES, Manuel Rivarola. *Grafía y sonidos del guaraní*. [online]. Asunción: Asociación Biblioteca Virtual del Paraguay, [cit. 2008-12-28]. Dostupné na WWW: <<http://www.bvp.org.py/guarani/grafia.htm> >.

MELIÁ, Bartomeu. *La lengua guaraní del Paraguay*. Madrid: Editorial MAPFRE, 1992. ISBN 84-7100-608-1.

ROMÁN, Gómez Jorge. *El guaraní paraguayo*. <<http://www.educar.org/Kunumi/>>. 28.12.2008.

ZAJÍCOVÁ, Lenka. Jazyky a lingvistika v Paraguayi. *Slovo a slovesnost*, 2003, roč. 64, č. 1, s. 40–51. ISSN 0037-7031.

Přilohy:

Příklady v guaraní

akã = cabeza, **porã** = bonito, **ña'ẽmbe** = plato, **yapepo** = olla, **ka'a** = yerba,

jurú = boca, **guasú** = grande, **so'ó** = carne, **tái** = picante, **tape** = camino, **su'u** = morder⁷

Co kuña iporãve

Es ésta la mujer más hermosa

kuña pavẽ heguive.

que todas las mujeres.

Ijao kuarahy abyare 'y

Vestida como el sol,

ine'ẽ porayhu nungare 'y⁸

Sus palabras de amor sin igual.

ESPARTILLO HOVYMI

Espartillo hovymi

Espartillo verde azul

ndaje raka 'e

diz que había sido

Niño Jesús oñemi hague

donde el Niño Jesús se escondió.

Laurel kuarahy 'á

A la sombra de un laurel

ndaje raka 'e

diz que había sido

Niño Jesús opytu 'u hagué.

donde el Niño Jesús descansó

Yvyku 'i morotimi.

Arenal de suave blancura

ndaje raka 'e

diz que había sido

Niño Jesús oñemboharái hague

donde el Niño Jesús se puso a jugar.

Ykua satí osyrýva

Una fuente que límpida fluye

ndaje raka 'e

diz que había sido

Niño Jesús ojahu hague.

donde el Niño Jesús se bañó.

Tataindy mbohapy

Tres encendidas velas

ndaje raka 'e

diz que había sido

Niño Jesús ojehesape hague.

con las que el Niño Jesús se alumbró

Kurusu mbohapy apytépe

Entre tres cruces

ndaje raka 'e

diz que había sido

Niño Jesús omano hague.⁹

donde el Niño Jesús murió.

⁷ <http://www.bvp.org.py/guarani/grafia.htm>.

⁸ Meliá, Bartomeu. *La lengua guaraní del Paraguay*. Madrid: Editorial MAPFRE, 1992, s. 129.

⁹ Meliá Bartomeu. Op. cit., s. 225.

Báseň je napsaná v tzv. paraguayském guaraní. Předtím se používalo tzv. koloniální guaraní, guaraní v koloniální době. Je těžké překládat každé slovo v básni zvlášť, protože i když na internetu existuje překladač z guaraní do španělštiny a naopak, ne všechny slova se tam dají najít. Některé slova jsou v guaraní stejné jako ve španělštině. Např. Niño Jesús nebo laurel. Také v jazyce guaraní jsou ustálená slovní spojení, která jako jednotlivá slova nedávají smysl. Několikrát se zde opakuje slovo *hague* ve spojení s jiným slovem. Pokaždé má jiný význam, ale vyjadřuje děj v minulosti. Např. *opytu'u hagué* = descansó, *ojahu Hague* = se baňó, *ojehesape Hague* = se alumbró, *omano Hague* = murió. V básni se používá třetí osoba jednotného čísla a střídá se zde přítomný a minulý čas.

Zde jsou úvodní dvě věty, které pojednávají o všeobecné deklaraci lidských práv. Nejdříve v češtině a poté také v jazyce guaraní.

*Všichni lidé se rodí svobodní a sobě rovní co do důstojnosti a práv. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství.*¹⁰

*Mayma yvypóra ou ko yvy ári iñapyty'yre ha eteicha ha acatúape jeguerekópe; ha ikatu rupi oikuaa añetéva ha añete'yva, iporáva ha ivaíva, tekotevé pehenguéicha oiko oñondivekuéra.*¹¹

mayma = todos; **yvypóra** = gente; **ko yvy ári** = en este mundo; **ha** = ir, y; **acatúape** = derecha (a la)

¹⁰ <http://www.detskaprava.cz/nactileti/download/deklarace.pdf>.

¹¹ <http://www.omniglot.com/writing/guarani.htm>.